

تأسیس دارالفنون

۲۲ دی ۱۳۹۳ ساعت ۱۷:۲۷

دارالفنون که اساس و بنیان کسب و علوم و فنون جدید در ایران بود، اکنون در اختیار وزارت آموزش و پرورش است و قرار است از آن به عنوان گنجینه آموزش و پرورش استفاده شود. آنچه را که از علم و دانش و تحولات سیاسی و فرهنگی در جامعه امروز شاهد هستیم از دست‌آوردهای تأسیس دارالفنون است

دارالفنون در لغت به معنای دانشسرا، مدرسه عالی، آموزشگاه حرفه‌ها و پیشه‌ها است، اما در اصطلاح به مدرسه عالی معروف گفته می‌شود که به همت «میرزا تقی خان امیر کبیر» (۱۲۲۳ - ۱۲۶۸ ق) صدر اعظم ناصرالدین شاه قاجار (۱۲۴۷ - ۱۳۱۳ ق) و از مشهورترین رجال تاریخ ایران تأسیس شد.

امیرکبیر که در مأموریت‌های سیاسی خود به خارج از ایران، یعنی روسیه و عثمانی، با نظام آموزشی آن دو کشور آشنا شده بود، گسترش علوم و فنون جدید را در دستور فعالیت‌های خود قرار داد و در مهمترین اقدام دست به تأسیس دارالفنون زد. در آغاز از این آکادمی جدید با اسامی مختلفی همانند: تعلیم‌خانه، مدرسه جدید، مدرسه نظامیه و مکتب‌خانه پادشاهی نام برده می‌شد ولی بعدها به تقلید از امپراتوری عثمانی که حدود سه سال قبل از ایران آموزش نوین را شروع کرده بودند، آن را «دارالفنون» نامیدند.

هدف امیرکبیر در مرحله نخست جبران عقب‌ماندگی علمی و فنی کشور با کشورهای همسایه ایران یعنی روسیه و عثمانی و در مرحله بعد کم کردن فاصله ایجاد شده بین ایران و ممالک اروپایی بود. او ابتدا در پنجم ربیع‌الاول ۱۲۶۶ دستور بنای مدرسه را در قسمت شمال شرقی ارگ شاهی صادر کرد که در محل سربازخانه بود. سردر این بنای تاریخی امروز در سمت غربی خیابان ناصر خسرو، نزدیک میدان امام خمینی قرار دارد. کار نقشه‌کشی ساختمان مدرسه به عهده میرزا رضا مهندس بود که در دانشکده نظامی سلطنتی «وول ویچ» wich wool لندن تحصیل کرده بود. در این نقشه با تقلید از الگوی سنتی پنجاه اتاق در یک حیاط مرکزی قرار داشت و در همه اتاق‌ها به ایوان رو به حیاط باز می‌شد، اما در همان عصر ناصرالدین شاه دوباره تغییراتی در آن انجام دادند که از ظرافت و زیبایی آن کاست.

دارالفنون به صورت رسمی در تاریخ چهارم ربیع‌الاول ۱۲۶۸/۲۷ آذر ۱۲۳۰ بدون حضور امیرکبیر افتتاح شد و دو هفته پس از آن، امیر در حمام فین کاشان به قتل رسید. با این حال دارالفنون با افکار و اندیشه‌های او آغاز به کار کرد. او از استخدام معلمین روسی و انگلیسی به خاطر دخالت آنان در مسائل داخلی ایران، صرف نظر کرد و دارالفنون را از مسائل سیاسی دور نگه داشت و

معلمینی از اتریش استخدام کرد که بعدها آلمانیها و ایتالیاییها و فرانسویان نیز به آنها اضافه شدند.

دکتر پولاک polak از معلمان اتریشی درباره دارالفنون نوشته است: «ما در روز ۲۴ نوامبر ۱۸۵۱ وارد تهران شدیم. پذیرایی سردی از ما نمودند و اندکی بعد خبردار شدیم که در این میانه اوضاع تغییر یافته و امیر از کار بر کنار گردیده است. همین که امیر از ورود ما اطلاع حاصل نمود دومین روزی بود که توقیف شده بود. میرزا داود خان را احضار نموده به او گفته بود این نَمسه‌ایهای (اتریشیها) بیچاره را من به ایران آورده‌ام اگر سر کار بودم اسباب آسایش خاطر آنها را فراهم می‌ساختم ولی حالا می‌ترسم که به آنها خوش نگذرد، سعی کن کارشان رو به راه شود.» ولی میرزا آقا خان نوری (۱۲۲۲ - ۱۲۸۱ ق) صدر اعظم جدید به داود خان گفته بود: «این فرنگیها را راه بینداز برگردند به مملکت خودشان و آنچه مخارج این کار باشد می‌دهیم.» اما ناصرالدین شاه موافقت نکرد.

ناصرالدین شاه در سالهای اول و دوم تأسیس دارالفنون به پیشرفت آن توجه مخصوص داشت و بیشتر مواقع از آن بازدید می‌کرد و در انتخاب رئیس و ناظم و دیگر کارکنان مدرسه شخصاً نظارت می‌کرد. او رضا قلی خان هدایت را به عنوان اولین ناظم مدرسه انتخاب کرد. اما چون برخی از معلمان و شاگردان دارالفنون به تشویق میرزا ملکم خان ارمنی (۱۲۴۹ - ۱۳۲۶ ق) - از معلمین دارالفنون - به مجمع فراماسونری پیوستند، ناصرالدین شاه نسبت به آنان بدگمان شد و از آن پس حمایت خود را از دارالفنون کاست.

برخی از نخستین معلمان اتریشی پس از مدتی اقامت ترک خدمت کردند و به جای آنان، معلمان ایتالیایی، آلمانی و فرانسوی دعوت به کار شدند. مهم‌ترین علت مراجعت معلمان اتریشی بد رفتاری اعتماد الدوله (۱۲۵۷ - ۱۳۶۸ ق) به تحریک انگلیسیها بود، چون دولت ایران معلمان انگلیسی را استخدام نکرده بود.

رشته‌های تحصیلی دارالفنون در ابتدا بر حسب نیاز دولت و تخصص معلمین آن شامل: ۱- پیاده نظام ۲- سواره نظام ۳- توپخانه ۴- مهندسی ۵- طب و جراحی ۶- داروسازی ۷- و معدن شناسی بود. در تمامی رشته‌ها زبان فرانسه، علوم طبیعی، تاریخ و جغرافیا تدریس می‌شد و بعدها زبان انگلیسی و روسی و نقاشی و موسیقی نیز وارد برنامه درسی شد. از همان آغاز شروع تدریس در دارالفنون مشخص شد که معلمین نمی‌توانند دروس را به صورت تخصصی به دانش‌آموزان یاد بدهند زیرا آنان می‌بایست مراحل ابتدایی و متوسطه آموزشی را طی می‌کردند تا دروس تخصصی را راحت‌تر فرا بگیرند و دانش‌آموزان اولیه دارالفنون این مراحل را طی نکرده و در نتیجه بسیاری از آنان نیازمند آموزشهای پایه‌ای چون تاریخ، جغرافیا و زبان فرانسه بودند.

دانش‌آموزان در هر دوره لباس مخصوص می‌پوشیدند و ناهار رایگان را در مدرسه می‌خوردند. آنها در چند سال اول تحصیل از دولت کمک هزینه تحصیلی دریافت می‌کردند. یک دوره کامل آموزشی دوازده سال طول می‌کشید که شامل مرحله‌های مختلف بود و هر مرحله شامل سه سال می‌شد. اولین شاگردان دارالفنون بیشتر از خانواده‌های اعیان و اشراف بودند. در سال اول تحصیلی، ۱۰۵ دانش‌آموز در هفت رشته اصلی وارد مدرسه شدند. تعداد زیاد دانش‌آموزان در رشته‌های نظامی بیانگر تأکید بر علوم نظامی

بوده است: یاده نظام سی نفر، سواره نظام پنج نفر، توپخانه ۲۶ نفر، مهندسی دوازده نفر، پزشکی بیست نفر، داروسازی هفت نفر و مهندسی معدن هفت دانش آموز داشت.

در سال ۱۸۵۹ م دولت ۴۲ نفر دانشجو و از جمله اولین گروه از فارغ التحصیلان ممتاز دارالفنون را به فرانسه اعزام کرد تا در رشته‌های پزشکی، نظامی و علوم مهندسی تحصیل نمایند. آنان در بازگشت به ایران در وزارت علوم و پستهای بالای حکومتی مشغول به کار شدند. در مدرسه دارالفنون از بدو تأسیس تا سال (۱۳۰۹ ق) به مدت چهل سال، ۱۱۰۰ دانشجو پرورش یافتند که در همین مدت ۲۶ معلم اروپایی و شانزده معلم ایرانی عهده‌دار تدریس بودند.

پیش از روی کار آمدن علی قلی میرزا (اعتضادالسلطنه) فرزند فتحعلی شاه قاجار، (حکومت ۱۲۱۲ - ۱۲۵۰ ق) میرزا محمد علی شیرازی (د. ۱۲۶۸ ق)، عزیز خان مکرری (۱۲۰۷ - ۱۲۸۷ ق) و محمد خان امیر تومان بر دارالفنون ریاست کرده بودند اما با روی کار آمدن اعتضادالسلطنه در سال (۱۲۷۳ ق) پیشرفت مدرسه سرعت گرفت. او با توجه به موقعیت ممتازی که در دستگاه قاجار داشت، در ۱۲۷۷ ق به عنوان اولین وزیر علوم انتخاب شد. در دوران ۲۳ ساله ریاست او بر دارالفنون اصلاحات زیادی صورت گرفت که قسمتی از آن عبارت بود از: تنظیم دوباره برنامه‌های درسی، حضور شاگردان از طبقات مختلف جامعه و به نوعی عمومی شدن دارالفنون، تضمین شغل فارغ التحصیلان و کم شدن طول دوره تحصیلی از دوازده سال به کمتر از پنج سال.

اگرچه دارالفنون در ابتدا با بودجه ۷۷۵۰ تومانی آغاز به کار کرد و بعداً بودجه آن تا مرز سی هزار تومان در سال رسید - که بودجه وزارت علوم بود - و تعداد شاگردان آن نیز از ۱۰۵ نفر به ۲۸۷ نفر افزایش یافت، اما افتتاح دو مدرسه یعنی نظامی در ۱۳۰۲ ق با ۱۰۵ محصل و مدرسه علوم سیاسی در ۱۳۱۷ ق در وزارت امور خارجه و مستقل شدن دانشکده‌های پزشکی، دندان پزشکی، موسیقی و هنرهای زیبا در ۱۳۲۴ ق باعث تنزل سطح علمی دارالفنون از یک دانشگاه به دبیرستان شد.

ایجاد دارالفنون پیامدهای فرهنگی، سیاسی و اجتماعی برای ایران و ایرانیان به همراه داشت، از جمله مهم‌ترین پیامد فرهنگی تأسیس دارالفنون توجه جدی و گسترده به اروپا و تلاش برای علت یابی پیشرفت آنها بود که سرانجام به ظهور اندیشه غرب‌گرایی در ایران منجر شد.

دومین ره‌آورد فرهنگی دارالفنون را باید در ایجاد دوگانگی آموزشی در ایران دانست زیرا علی‌رغم تأسیس دارالفنون آموزش به سبک قدیم ادامه داشت و این دوگانگی آموزشی موجب دوگانگی فرهنگی و در نتیجه به نزاع بزرگتری یعنی نزاع «سنت» و «تجدد» در مسائل فرهنگی کشیده شد.

سومین دستاورد فرهنگی تأسیس دارالفنون «نهضت ترجمه» بود که بسیاری از کتب اروپاییها در زمینه‌های مختلف ترجمه و نهادی با نام «دارالترجمه» ایجاد و این امر باعث گسترش آگاهی عمومی شد.

اما مهم‌ترین پیامد اجتماعی - سیاسی ایجاد دارالفنون را باید ظهور قشر جدید تحصیل کرده دانست که با تحصیل کردگان سنتی دربار ایران تفاوت داشتند و از لحاظ اجتماعی به انتشار افکار آزادی خواهانه می‌پرداختند و از لحاظ سیاسی نیز خواستار تحول و تغییر در نظام حکومتی بودند.

دارالفنون که اساس و بنیان کسب و علوم و فنون جدید در ایران بود، اکنون در اختیار وزارت آموزش و پرورش است و قرار است از آن به عنوان گنجینه آموزش و پرورش استفاده شود. آنچه را که از علم و دانش و تحولات سیاسی و فرهنگی در جامعه امروز شاهد هستیم از دست‌آوردهای تأسیس دارالفنون است.

دائرةالمعارف انقلاب اسلامی سوره، حوزه هنری، ۱۳۸۹، ج ۲۰، ص ۱۶۲ و ۱۶۳.

آدرس مطلب :

<https://www.cafetarikh.com/news/۲۹۲۵۸/تاسیس-دارالفنون>